

У затінку філософів-квіток

Володимир Верлока

Віталій Табачковський. *У пошуках невраченого часу. Нариси про творчу спадщину українських філософів-істдесятників*. — Київ: ПАРАПАН, 2002.

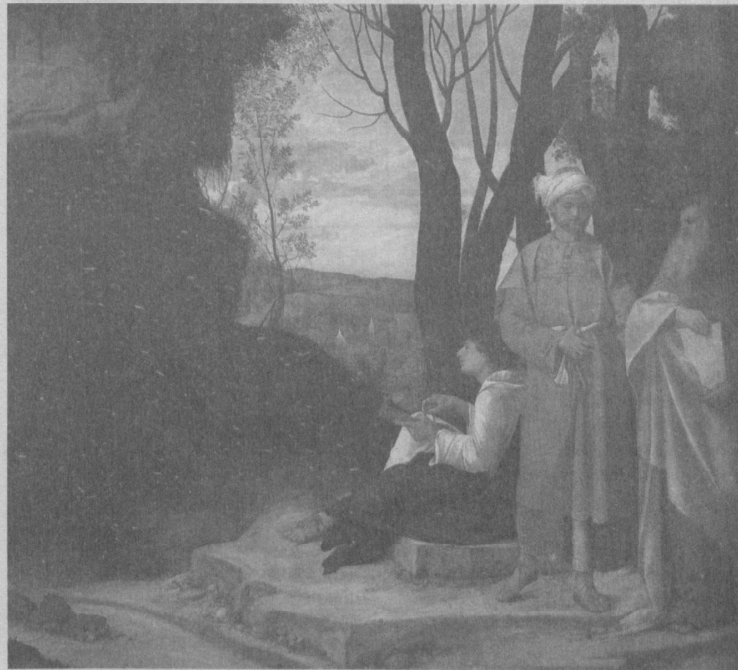
Міркуючи торік у «Критиці» про теперішній стан філософії в Україні (стаття «Бенкет на узбіччі» — 2002, ч. 11), я зауважив, що «написання детальної історії пізньоконструктивної філософії ще попереду». Я не сподівався, що «попереду» настане так скоро: одразу по тому з'явилася перша і, слід відзначити, вельми цікава ґрунтовна спроба такої історії: Віталій Табачковський випустив книжку «У пошуках невраченого часу» (Київ, 2002), де подав докладний аналіз стану філософської думки в Києві від кінця 50-х до початку 90-х років XX століття.

Читача не має збивати з пантелику очевидний парадокс у назві — мовляв, існує якийсь цілком визначений, не-втрачений час, проте з певних причин його таки доводиться шукати. Читаючи книжку, пересвідчуєшся, що саме така назва чітко відбиває зміст і спрямованість праці.

Відтінки вітчизняної інтелектуальної історії, що припадає на добу «за-стою», пов'язані із тотальним пануванням комуністичної пропаганди, котрій на той час уже не вірили навіть ті, хто так чи так ставали її офіційними речниками. Основна ідея праці — показати, що навіть у ті часи в Києві всупереч і паралельно з «офіційною» існувала й розвивалася інша, самостійна, свідомо своїх завдань і цілком притомна філософія.

Слід узяти до уваги, що Табачковський належить до молодшої генерації «шістдесятників», чим і зумовлений виразно демократичний характер його книжки. Безперечно сильним і незвичним для нашої літератури такого типу є те, що її написано в жанрі «інтелектуальної історії», котрий розвивався переважно у французькій гуманітаристичній і до якого автор, вочевидь, має виразну схильність. Кожний розділ праці присвячено конкретній особі, і розгляд наукового доробку та внеску певних особистостей в українську філософську науку доповнено спогадами самого автора, знайомого з більшістю своїх «персонажів» особисто. Зрештою, це не так історія філософії, як саме спогади конкретної людини про буття філософської спільноти, про людей, що жили й працювали за певних умов. Попри деяку апологетичність (автор настійливо прагне переконати читача, що «і в нас була» справжня філософія), книжка цінна насамперед тим, що вона є документом — достеменним свідченням доби й досвіду і водночас — першою спробою поглянути на цей досвід із певної дистанції. До того ж вона є єдиним доволі повним біографічним довідником і путівником по філософській літературі України 60–90х років. Завважимо, що в ті часи наукові монографії, особливо «колективні», часто-густо виходили взагалі без зазначення імен авторів на обкладинці. Але сьогодні, коли молодші покоління не лише не знають багатьох імен тодішніх «зубрів» філософії, а й не розуміють суті проблем, навколо яких точилися запеклі

суперечки, якраз на часі спробувати (а це не так легко!) відтворити картини минулого, щодо якого багато хто певен: воно таки «втрачене», й жалкувати за ним не варто. Жаль, звісно, справа приватна, а от зрозуміти сучасність без прискриптивного вдивляння в минуле, без можливості впізнавати образи, що, цілком імовірно, змінили лише свою зовнішню оболонку — марні сподіванки.

Джорджоне. Три філософи (1508)

Аби далі просунутися в нашому розгляді, окреслимо, бодай мимохідь, одну суттєву проблему, яку в «розумних» колах зазвичай оминають. Ідеться про комунізм як інтелектуальне явище і його роль в історії нашої країни. В теперішніх студіях комунізм, із легкої руки Карла Попера, беззастережно ототожнюють із тоталітаризмом, зображуючи його як диявольське, проте абсолютно зовнішнє зло, як навалу тупої безжалісної бюрократії, яку пересічна людина може бути лише її жертвою. Тимчасом комуністична культура, в тому вигляді, якого вона набуває за часів «класичного» сталінізму, звісно ж, не була лише штучною вигадкою купки демонічних геніїв. Слід визнати, що ця культура спиралася й живилася певними елементами масової, хоч і спотвореної, свідомості. Великою мірою вона реалізувала Марксову ідею про пролетаря як «нову людину», котра, досягаючи класової свідомості, долає не лише суспільні, а й антропологічні обмеження, стаючи втіленням величчя й необмежених здібностей. Коли в кадрах старої хроніки бачимо саяливі обличчя, маємо усвідомлювати, що перед нами щось значно складніше, ніж просто облуда, замовчування правди. Згідно з теорією Маркса, комунізм є остаточною і завершальною стадією розвитку суспільства, яка докорінно відрізняється від усіх попередніх тим, що при комунізмі «революційні пролетарі ставлять під свій контроль як умови свого власного існування, так і умови існування всіх членів

суспільства», тобто упокорюють собі все, що до того було стихійним, випадковим, опановують буття в цілому. Цю зміну можна порівняти хіба що з настанням восьмого дня у біблійному Апокаліпсисі. Сьогодні це важко уявити, проте доводиться визнати, що саме відчуття всемогутності нової спільноти і було головним чинником формування самосвідомості переважної більшості «радянських людей», що, до речі, засвідчується цілком законною і неприхованою ненавистю до «ворогів» — як зовнішніх, так і внутрішніх. Зухвалий Ленін вислів «Учення Маркса всесильне, тому що воно правильне»

насправді слід тлумачити у зворотному напрямку — правильне, тому що всесильне. Згідно з цією ґносеологією істина може існувати лише в одному вигляді — у вигляді непереможної сили, для якої не існує перепон. Тож як на цьому тлі виглядала пізньо-, чи то пак посткомуністична, філософія, зокрема й київська? Віталій Табачковський починає свої оповіді від того часу, коли становлення Інституту філософії як культурного осередку загалом уже відбулося, отож за межами його спогадів лишається вельми важливий методологічний аспект, а саме розгортання у масовій свідомості, а надто у свідомості самих науковців, понять *комунізм* і *гуманізм*. Автор із перших сторінок декларує досить виразний поділ: ось «ми» — гуманістично налаштовані філософи-вільнодумці, а ось «вони» — безлика, проте надзвичайно підступна система, яка полює на філософів і пильнує, щоб не було сказано чи написано чогось неналежного. З погляду класичної драматургії — ідеальна авантюрна зав'язка, простотаки «Ну, постривай!». Сюжет, що розгортається на багатьох сторінках, справді містить суттєвий авантюрний елемент, адже йдеться про «відвойовування» в системі певного інтелектуального простору, ба навіть певних сил! За таким сюжетом справді цікаво стежити, проте, як побачимо далі, він має й «зворотний бік», несподіваний навіть для самого автора.

За Табачковським, від кінця 60-х років у Києві виникає помітна філо-

софська течія, яку без перебільшення можна назвати неомарксизмом із відчутним ухилом у бік антропологічної та екзистенційної проблематики. Зусиллями таких учених, як Павло Копнін, Володимир Шинкарук, Вадим Іванов, Ігор Бичко, Мирослав Попович здійснюється перетлумачення основних понять віджилого догматичного марксизму, слова *діяльність*, *практика*, *свобода* наповнюються новим, екзистенційним змістом. Немає жодних підстав сумніватися в реальності таких зрушень, проте потрібно звернути увагу принаймні на два суттєво пов'язані між собою моменти. По-перше, всі ці відкриття можна було здійснити чи не в єдиний спосіб — ускладнюючи мову, тобто віднаходячи нові відтінки та словесні шари у «дозволеній» системою термінології. З-під пера науковців виходили багатозарові, іноді переускладнені тексти, які, звісно, треба було вміти прочитати. Окрім явленої поверхні, ці тексти мали безліч прихованих рівнів, де й містилися «недозволені» ідеї. Читати й розуміти їх могли лише ті, хто знав чи вмів угадувати ці коди, тож і виходило, що чим складніші й насиченіші були наукові праці, тим менше коло «втаємничених» могло їх збагнути. Така закритість філософської спільноти істотно далася взнаки значно пізніше, на початку 90-х, коли наукові зв'язки з колегами з інших міст почали стрімко руйнуватися і виявилось, що «незалежних» від держави шляхів комунікації із суспільством наукова спільнота фактично не має, через що вчені опинилися в ізоляції, якої не вдалося повністю подолати й до сьогодні. Зауважимо й інший, ще суттєвіший наслідок такої потаємності. Табачковський вказує, що попри існування в Києві, навіть у самому Інституті філософії, різних напрямів, від «червоного позитивізму» до «червоного екзистенціалізму», між ними ніколи не було бодай якоїсь помітної конкуренції. Всі дружили. Бо було проти кого дружити! Відтак зворотним і, визнаймо, негативним вислідом такої згуртованості стали недостатня визначеність і, сказати б, неавторизованість конкретних філософських позицій. Справді, навіть сперечатися зі «своїми», коли справжній ворог близько! Щоправда, у деяких розділах автор пригадує, випадки і то непоодинокі, жвавої полеміки — але неможливо позбутися відчуття, що не полеміка, а саме протистояння системі було головним рушієм діяльності київських філософів.

Зрештою спадає на думку, а для тих, хто бодай якоюсь мірою знайомий із філософією Гегеля, це очевидно, що постать дисидента, котрий бореться проти системи, витворюється і функціонує в межах самої системи й навіть за її рахунок. І мова тут не про радикальний чи помірний ступінь опозиційності — адже не виключено, що історія могла би піти інакше, і застійний соціалізм вдалось би «перебудувати» у щось більш-менш ефективне (чому б ні?), — а про те, що посутньою рисою філософського мислення в усі часи була його неупередженість, забезпечувана зверненням до власних засад, що й називається рефлексією. Невиконання цієї фундаментальної умови перетворює філософію на дуже небезпечну річ — ідеологію, напозір обґрунтовану,

наукоподібну, людяну і навіть практично корисну, але завжди сповнену прихованих елементів, які можуть дати ознаки абсолютно непередбачуваним і губним чином.

Іншою, також досить цікавою і не простою темою є співвіднесеність київської школи із західноєвропейською філософською традицією. Тут автор малює велими оптимістичну картину, у правдивість якої хотілося б повірити, але це неможливо, принаймні без певних суттєвих застережень. За Табачковським виходить, що, починаючи приблизно від «славних» 60-х, ніякої «залізної завіси» нібито вже не існувало, і всі охочі в Києві чи інших містах могли читати Сартра, Гусерля, Гайдегера і мало не напрому спілкуватися з самими авторами. Нехай читач дарує що іронічну інтонацію, я, борючись Боже, зовсім не маю наміру ставити під сумнів слова шановного професора. Справа значно складніша. Це правда, що завіса, яка відділяла колишній Радянський Союз від Заходу, зокрема і наукового, аж ніяк не була непроникною. Чимало науковців, навіть за складної системи «допусків», таки непогано знали на тамтешній літературі, та й на полицях книгарень можна було знайти того-таки Сартра, видрукуваного в якомусь часописі мовою одного з «менших братів» по соцтабору, польською чи чеською, адже цензурні утиски в цих країнах були значно слабші. Зрештою навіть на офіційному рівні, цілком легально, під шапкою «критики західних концепцій» часом виходили досить пристойні праці, з яких можна було скласти враження про стан і основні тенденції західної гуманітарної науки. Скільки там було справжньої критики, а скільки офіційно належного (чи дозволеного) критицизму – це вже залежало від сумління автора. Звісно, можна віднаходити безліч напрохуд яскравих паралелей між розробками та філософськими ідеями «тут» і «там».

Але існує істотна відмінність у тому, як здійснювалася і здійснюється наукова діяльність у нас і на Заході, а надто у способі взаємодії науки з іншими галузями суспільного життя. На Заході, принаймні в Європі, наука великою мірою зберігає статус публічного явища, а інтерес до неї з боку читацької публіки залишається незмінно високим. Принагідно зазначимо, що в Радянському Союзі для популяризації досягнень науки було створено цілу потужну галузь. На «наукпопі», що давав суттєву поживу для молодого розуму й дозволяв не заціклюватися на ідеології, виросло кілька поколінь. Тепер є комп'ютери, «стрілялки» й блокбастери, а «наукпопу», на жаль, немає... Що ж до науки, яка в нас, на щастя, є (хоч про це мало хто знає), то парадоксальним чином вона не тільки не змогла достатньою мірою інтегруватися в наукові структури Заходу, але й від власного суспільства відірвалася, щоб не сказати – зумисне відмежувалася, не знайшовши з ним спільної мови, а відтак дозволивши всіляким «білим братам» та численним «езотерикам» годувати наївного обивателя небезневинною дурнею.

Отже, проблема зовсім не в тім, що наші філософи не були обізнані із західним науковим життям, а скоріше в тім, що вони не мали змоги брати в ньому реальну участь. Адже як казав можливо найяскравіший і знайний, зокрема й на Заході, радянський філософ Мераб Мамардашвілі, мислення – це те, що треба пережити особисто, воно або трапляється, або ні. Наука, а надто філософія, можлива лише як спілкування живих мислень, де кожне висловлювання породжує реакцію. Коли цього немає, наука перетворюється на «засвоєння надбань», шанобливе, але нудне повторювання чийось думок. До речі, всі, хто вчився у вишій, знають, що екзаменаційні питання з філософії завжди були і досі побудовані

саме за таким принципом – якомога більше знати, що сказав той чи той філософ, і зовсім не обов'язково знати, чому він сказав саме це, а не інше. Але справжня, напевно цікава філософія починається саме з такого «чому». Автор, безперечно, усвідомлює це і докладає чимало зусиль, аби поєднати, зв'язати різні філософські сюжети. До певної міри йому це вдається, особливо коли йдеться про антропологічний напрям у київській філософії, до розвитку якого він сам безпосередньо причетний. Але подекуди здається, що ці зближення спіраються на надто загальні, а відтак малозначущі поняття, такі як «екзистенціалізм», «феноменологія», «смыслжиттєвість», котрі в будь-якому разі вимагають значно більшої деталізації.

Зрештою, автор цілком має рацію, коли намагається розглядати історію філософії в особах київських учених. Проте для людини «зовні» філософія існує єдино у вигляді підручника, що мовить від «імені» знеособленого знання, котре є не так знанням про реальне життя, як паролем для просування в суспільній ієрархії. Але зрештою з'являються й інші, ефективніші способи такого просування, внаслідок чого філософія, принаймні саме та її частина, яку за звичкою називають академічною і про яку оповідає Табачковський, виявляється неконкурентноспроможною і її хитко витісняють менш обґрунтовані, але більшою мірою орієнтовані на потреби реальності стратегії мислення. Філософія перетворюється на «волення в пустелі», бо, з одного боку, не цілком зрозуміло, від чийого імені вона промовляє і вчить, а з іншого – до кого вона звернена. За цим криється дуже суттєвий момент, про який у книжці нічого не сказано. Він знов-таки стосується співвідношення науки і влади, хоча й зовсім в іншій площині. Вислів Френсиса Бекона «Knowledge is power» – «Знання – сила» в нашій літера-

турі зазвичай перекладають неточно. Power має ще й інше значення – влада, і Беконів ідеться саме про неї: він протиставляє владу знання і владу Церкви. Тобто знання (наука) не лише має певні стосунки з конкретними інститутами суспільної влади, а й само за своєю природою не може не претендувати на те, щоб бути владою, впливовою суспільною силою. Інакше знання як цілісний організм руйнується зсередини, втрачає чіткі критерії достеменності, перетворюється на зарозумілу нісенітницю. Зрештою саме цього, на нашу думку, не враховувала гуманістична антропологія, яка розвивалася в межах київської школи. Гуманістична людина тільки-тільки підступає до «освоєння» світу, який до того лишався ди-кою, але придатною для одомашнювання природою. Людина ще не панує в ньому, і взагалі не мислить у термінах панування, бо вважає власну свідомість прозорою, а власне знання загальним, позначеним. Але рано чи пізно вона, нашою мовою – як іззовні, так і всередині себе – на темні сили, усвідомлює, що прагнення добра та істини було не чим іншим, як прагненням влади. І проблема не тільки й навіть не стільки в тому, щоб цю владу обмежувати, а в тому, щоб навчитися давати їй раду, тобто навчитися владарювати. А це значно складніше.

Підсумовуючи, скажемо, що книжка Віталія Табачковського «В пошуках нествореного часу» – безцінне свідчення про прагнення й помилки людей, що жили у велими складну добу нашої історії. Слід сподіватися, що згодом про ці часи буде написано докладніші й аналітичніші праці. Ми не маємо боятися критичного погляду на минуле, бо найсуворіша кара, яка може спіткати людину, – це забуття. Щоб час і справді не було втрачено, його потрібно намагатися зрозуміти, адже лише жива думка уможливила пам'ять.

□

Олег Ільницький
Український футуризм
1914-1930

Львів: Літопис, 2003

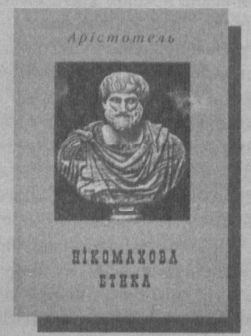
Книжка канадського літературознавця-україніста, професора Альбертського університету Олега Ільницького, англomовне видання якої побачило світ 1997 року у видавництві Гарвардського університету, – перша і наразі єдина в науці спроба цілісного дослідження феномена українського футуризму. Автор детально простежує історію цього літературного руху: від кверофутуризму Михайла Семенка 1910-х років – через Аспіафут і Комунікуліт (1921–1924) – до «Нової генерації» (1927–1931). Не обмежуючись наслідженням внутрішньої еволюції

українського футуризму, він вписує його в соціокультурний контекст літературної боротьби 1910–20-х років, зупиняючись на питаннях про взаємодію і взаємовідштовхування раннього Семенка та київських модерністів, полеміку «Нової генерації» з іншими тогочасними літературними організаціями (ВАПЛІТЕ, Пролітфронт) та російським «Новим Лефом» тощо. Окрему частину книжки присвячено аналізу програмових засад українського футуризму, його естетичній платформі й поетичній. Від теоретичних узагальнень дослідник переходить до розгляду творчості чільних футуристів – Семенка, Гео Шкрупія, Олексі Слісаренка, Михайла Ялового, Дмитра Бузька та Леоніда Скрипника. У спеціальному розділі коротко охарактеризовано футуристичне «поєземалярство».

Звичайно, піонерська монографія Олега Ільницького не може претендувати на всеохопність. Низку важливих проблем у ній лише намічено пунктиром або й узагалі відставлено вбік. Приміром, автор недостатньо висвітлює питання про генетичні й типологічні зв'язки українського футуризму з італійським та російським, стосуючись до футуризму таких поетів, як Микола Бажан і Олексі Влизько, традиції футуризму в українській літературі XX століття (зокрема, в Галичині 1930-х років та на еміграції); відносно мало уваги приділено й аналізові поетики футуризму. Зрозуміло, розгляд цих та інших вужчих питань потребує цілеспрямованої підготовчої роботи,

яка, сподіваємося, ще попереду. Книжка Ільницького – добрий стимул до таких дальших студій, і з цього погляду її появу в українському перекладі слід вітати як доречно та своєчасно.

На жаль, рівень підготування українського видання залишає бажати кращого. Переклад Раї Тхорук важкий, стилістично невправний, подеколи просто беззмістовний (чого варта бодай сентенція про «імператорський авангардний розквіт в Україні» на с. 34 – це, треба розуміти, про «Гілею»). Наукове редагування книжки полягало, у кращому разі, в тому, щоби звірити цитати; на помилки в іменах, датах, покликаннях на джерела тощо (на кшталт розкішної згадки про «Небожа Рамо» Оноре де Бальзака» на с. 134) компетенція наукової редакції Ірини Старовий, певно, не поширювалася. Великий апарат книжки – бібліографію та комбінований покажчик – оформлено вкрай недбало. Скажімо, з бібліографії «випали» деякі автори, на яких не раз покликається дослідник (як-от Юрій Смолич); надрукована російською мовою стаття Ірини Семенко про батька перетворилася на українськомовну, а в заголовку з'явився рік смерті поета – 1982. Покажчик дуже неповний: зрештою, не раз згадувана в тексті Лизавета Старинкевич у перекладі зробилася загальковим «Л. Старинкевичем», а з покажчика зникла зовсім.

Арістотель
Нікомахова етика

Київ: Аквілон-Плюс, 2002

Видання «Нікомахової етики», одного з основних творів Арістотеля, є білінгвою. В основу її покладено видання: Aristotle's ethica Nicomachea. Ed. I. Bywater. Oxford: Clarendon Press, 1894 (Repr. 1962). В українськомовні тексти (переклад зробив Віктор Ставнюк) наводяться сторінки цього видання, а також рядки Бекерівського п'ятитомного видання Пруської академії наук, за яким прийнято цитувати праці Арістотеля; крім того, подано грецькі відповідники перекладених термінів та широкий підручковий коментар. Поміщено основні правила давньогрецької фонетики й список джерел, які так чи інакше кореспондують з Арістотелевим текстом.